

4. Uppslagsboken och tidsandan

Som ett exempel kan vi följa uppslagsordet **Zigenare** genom tiderna:

I 1848 års **Svenskt Konversationslexikon** kan man slå upp Zigenare och få veta att det är ett kringströvande folk som troligen ursprungligen kommer från Ostindien. Det har förekommit i Europa sedan 1300-talet, men icke syntts i Sverige förrän 1512. Man förmodar att en del av dem (de svenska) inte är äkta flyktingar från Ostindien, utan ”blott vanliga tiggare och oduglingar, åtminstone till stor del, utskummet från andra länder, hvilkas syftemål var att med efterhärmande af Zigenarkonster söka narra och plundra den enfaldiga norden.”

Nordisk familjebok:

2:a, 3:e och 4:e upplagorna har fullständigt olika redaktioner. Såvitt vi förstår har inte någon person direkt medarbetat i fler än en upplaga.

I **2:a** upplagan, bd33 med tryckår 1922, finns 7 spalter om Z. Man får en beskrivning både av utseende och karaktär – men, vad gäller den senare, påpekas att [lättja, lögnaktighet, kryperi...] ”allt egenskaper, som äro en naturlig följd dels af deras kringflackande lif, dels ännu mer af deras lott att nästan öferallt vara föremål för afsky och förakt”.

I **3:e** uppl (bd 20, 1934) har artikeln kortats väsentligt – och skrivits om. Borta är här den förstående attityden: ”Mycket snart kom man underfund med z:s asociala och parasiterande natur.” Litet längre ned kommer karaktärsbeskrivningen: ”sluga, fega, hämndgiriga [...] Ordnat arbete och bofast liv uthärda de icke.” Vidare är de ”mycket begivna på sprit, tobak och kaffe”. Artikeln är signerad A. Etzler.

I **4:e** uppl (1952-55), bd 22 har man ytterligare kortat artikeln, till endast 2 spalter. Till stor del är den en avskrift av 3:e uppl. Artikeln är inte signerad, men i litteraturhänvisningarna finns en bok av A. Etzler från 1944.

Än värre blir jämförelserna av **Svensk Uppslagsboks** två upplagor:

1:a uppl (bd 30, 1937 – 11 sp) innehåller inte något om utseende och karaktär. Däremot finns (under rubriken ”etnografi”) beskrivningar av vanliga typer av zigenartält, redskap (”Mycket i de europeiska z:s torftiga redskapsbestånd visar överensstämmelse med asiatiska typer”), och dräktskick (”[...] dock är z.-kvinnans dräkt vida enhetligare och mera behärskad i sitt färgval än de grälla kvinnodräkter, europeisk adel och allmoge buro i äldre tider”).

Man beskriver zigenarnas religion och folklöre, och berör den zigeniska litteraturen. (”Av namngivna z.-skalder är den mest bekanta en kvinna, Gina Ranjicic, vars 250 dikter tillhöra världslitteraturens främsta skapelser”).

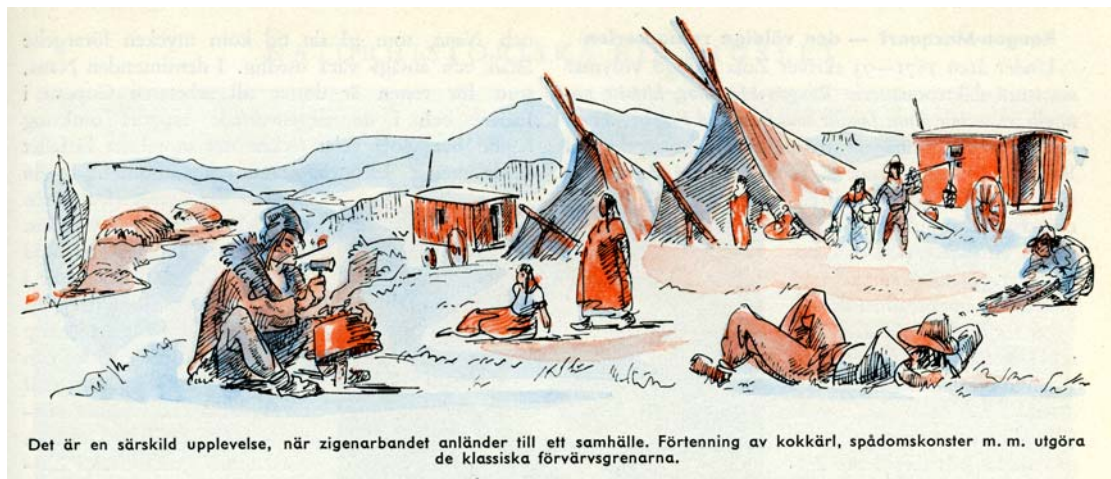
I **2:a** uppl (bd 32, 1955 – 11 spalter) kan man under rubriken ”utseende, karaktär och levnadssätt” läsa att ”Z:s rykte för skönhet är överdriven [...] Där skönhet finns, är den i allm snart övergående.”

Vad beträffar religion påstår man nu att ”de flesta z.-forskare ha varit ense om att z. alldeles sakna egna religiösa föreställningar och ceremonier”. Man nämner en ungersk

forskare som har skrivit om zigenarreligion, men tillägger att ”värdet av hans uppgifter [...] har diskuterats. Mycket gör intryck av att vara sentida fantasigods.” Vad gäller litteraturen nämner man Ranjicic: ”vars intensiva men vildvuxna och onyanserade kärleks- och hatlyrik tillvunnit sig vidsträckt uppmärksamhet”.

Under loppet av 20 år har alltså zigenarna av Svensk Uppslagsbok berövats inte bara sin heder, utan även sin religion. Dessutom har en zigens poet som nyss tillhörde världslitteraturens främsta blivit till en vildvuxen och onyanserad figur som tilldragit sig uppmärksamhet...

I **Kunskapens bok** (3:e uppl, 1950) finns en knapp sida om zigenare. Här gör man dem mest till ett romantiskt fenomen: ”Ibland se vi en skara av dem plötsligt uppenbara sig på en stadsgata, ett främmande, exotiskt inslag, som alltid fångar uppmärksamheten och nyfikenheten. Det kolsvarta håret [...] – allt gör zigenarna till högst intressanta uppenbarelser i vår oromantiska tid.”

Inga som helst kommentarer om karaktärsdrag, några historiska fakta, och en slutsats: ”Tattare är numera beteckningen på en blandras mellan zigenare och svenskar, som dock mer och mer uppgår i den bofasta inhemska befolkningen. [...] Så som förhållandena utvecklats har blandfolket, tatterna, på många håll blivit ett besvärligt socialt problem, medan de egentliga zigenarna huvudsakligen utgöra ett pittoreskt inslag vid sidan om vardagen.”

Hur kunde det bli såhär?

Vad hade hänt under tiden? (jämför också häftet ”Uppslagsboken och naturvetenskapens utveckling”, avdelningen om ”människan”)

Uppenbarligen hade det svenska Rasbiologiska institutet, grundat 1922, olika inflytande på olika uppslagsboksredaktioner.

Vad som också inträffat var nazismen med förintelsen, och andra världskriget. Skämdes man då inte över dessa fenomen? Med tanke på att NE uppger att det dröjde till 1980-talet innan Tyskland erkände att nazisternas folkmord också innefattade zigenare, så *kan* det ju tänkas att man faktiskt inte kände till det. Eller... vänta litet: Svensk Uppslagsbok 2:a uppl skriver att "ojämförligt hårdast efterhållna och övervakade ha z. under senaste decennier varit i Tyskland. Enl. vissa uppgifter ha de där i det närmaste utrotats under den nazistiska regimen."

Men – det tar ju tid att skriva en uppslagsbok, så den skammen kommer inte förrän i nästa bok:

Lilla Uppslagsboken (bd 10, 1967) innehåller nästan tre spalter om zigenare. Man har inte riktigt frigjort sig från rasbiologin – man tar till "modernare" metoder (blodgruppering) för att kostatera att "Z. är sålunda ur såväl etnisk som raslig synpunkt en väl bibehållen folkgrupp". Man nämner varken lögnaktighet eller parasiteri – snarare upphöjer man dem till skickliga yrkesmän: "Trots att deras arbete oftast skedde under primitiva förhållanden, blev resultatet bra". Artikeln slutar med följande: "Arbetet med att göra z. till fullmyndiga medborgare kommer att ta minst en generation."

..."fullmyndiga medborgare"??? Vad menar man med det? Medborgare är man om man har medborgarskap, och myndig är man när man uppnått myndighetsålder – då var den 21 år.

Om vi så snabbspolar till **Nationalencyklopedin** (NE) (bd 20, 1996) har tyngdpunkten förskjutits igen. Under rubriken "Zigenarnas moderna europeiska historia" har de närmast blivit offer. De blev förföljda under nazismen ("Proportionellt var det fler zigenare än judar som mördades i Europa"), de har drabbats av etnisk rensning (i fd Jugoslavien), av nya medborgarskapslagar (i Tjeckien) och allmän misär ("I Ungern lever [...] de flesta i misär liksom i alla andra fd socialiststater").

Man citerar 1954 års zigenarutredning: "Det är ovedersägligt, att zigenarna blivit utsatta för en många gånger mycket upprörande rasdiskriminering i vårt land". Detta sades alltså året innan Svensk Uppslagsboks 2:a upplaga kom ut...

Leta gärna reda på ett eget ord och följ det – det är en nyttig övning!